

Roberto Bolanjo

DALEKA ZVEZDA

Sa španskog preveo i obradio:
Igor Marojević

RIO
MAGNUS

Za Viktoriju Avalos i Lautara Bolanja

Koja to zvezda padne a da je ne vidi niko?

Viljem Fokner

U završnom poglavlju mog romana Nacistička književnost u Amerikama govorilo se, možda previše šematički (ne više od dvadeset stranica), o životu poručnika Ramiresa Hofmana, iz FACH-a¹. Ovu pripovest mi je predao zemljak Arturo B², veteran Cvetnih ratova³ koji se, nezadovoljan njihovim ishodom, ubio u Africi. Poslednje poglavlje Nacističke književnosti služilo je kao opreka, gotovo kao antiklimaks, književnoj grotesci koja joj je prethodila, a Arturo je želeo dužu priču koja ne bi bila ni ogledalo niti eksplozija ostalih poglavlja knjige, nego ogledalo i eksplozija priče, same po sebi. Tako da smo tokom mesec i po dana, zatvoreni u mojoj kući u Blanesu i sa završnim poglavljem romana Nacistička književnost u ruci i po diktatu njegovih snova i košmara, sačinili roman koji je pred čitaocem. Moja uloga svodila se na pripremanje pića, pregledanje izvesnih knjiga i na rasprave, sa njim i sa sve življim priviđenjem Pjera Menara, o valjanosti mnogih ponavljanih pasusa.

---

1 Fuerza Aérea de Chile (Vazduhoplovne snage Čilea). – prim. prev, i drugde.

2 Arturo Belano – piščev alter-ego u romanu *Divlji detektivi*, priči „Crv“ i drugde.

3 Vrsta ritualnog rata svojstvena delovima Meksika, El Salvadora, Belizea, Hondurasa, Nikaragve i Kostarike, u vekovima koji su prethodili španskom osvajanju. Čelnici raznih gradova bi se, uglavnom u doba suše, dogovorili da organizuju borbe posle kojih bi zatvoreni vojnici obeju strana bili ritualno žrtvovani.

1

Prvi put sam video Karlosa Videra 1971. ili 1972. godine, dok je Salvador Aljende bio predsednik Čilea.

U to vreme se nazivao Alberto Ruis-Tagl i ponekad je dolazio u radionicu poezije Huana Stajna, čije sedište je bilo u Konsepsionu, takozvanom glavnom gradu Juga. Ne mogu da kažem da sam ga dobro upoznao. Viđao sam ga jednom, dva puta nedeljno – u radionici. Nije mnogo pričao. Ja jesam. Mi, polaznici, većinom smo mnogo pričali: o poeziji, ali i o politici, putovanjima (koja tada niko nije zamišljao kakvima će se kasnije pokazati), slikarstvu, arhitekturi, fotografiji, revoluciji i oružanoj borbi; o oružanoj borbi koja će nam doneti novi život i novo vreme, i koja je za većinu nas ipak bila kao san ili, prikladnije rečeno, kao ključ kojim ćemo otvoriti vrata snova, jedinih snova za koje se isplati živeti. Iako smo odnekud maglovito znali da se snovi često pretvaraju u košmare, nije nas bilo briga. Imali smo između sedamnaest i dvadeset tri godine (ja sam imao osamnaest) i gotovo svi smo studirali književnost. Sestre Harmendija studirale su pak sociologiju i psihologiju, a Alberto Ruis-Tagl je, sudeći po onom što je jednom rekao, bio autodidakt. Imalo bi se šta reći o značenju tog pojma u Čileu do 1973. godine.

Istina, Ruis-Tagl nije ličio na autodidakta. Hoću da kažem: tako nije delovao *spolja*. Ovi, čileanski autodidakti sa početka sedamdesetih, nisu se oblačili slično Albertu Ruis-Taglu. Autodidakti su bili siromašni. Ruis-Tagl jeste govorio kao autodidakt, to da. Govorio je na način sličan onome kako pretpostavljam da sada pričamo mi, preživeli (on je govorio kao da je živeo sred oblaka), ali se oblačio dosta dobro za nekog ko nikad nije kročio na univerzitet. Neću da kažem da je bio elegantan – iako je to na svoj način, bez sumnje, bio – niti da se oblačio ovako ili onako; njegov je ukus bio eklektičan: ponekad bi se pojavio u odelu i kravati, drugi put u sportskoj odeći, a nije potcenjivao ni džins i košulje. Ali Ruis-Tagl je nosio isključivo firmiranu i skupu odeću. Rečju, Ruis-Tagl bio je elegantan a tada nisam mogao da verujem da su čileanski autodidakti, čeljad između ludnice i očajanja, baš elegantni. Jednom je rekao da je njegov otac, ili deda, bio posednik zemljišta u blizini Puerto Monta. On, Ruis-Tagl, sa petnaest godina je odlučio – tako nam je govorio ili smo ga slušali kako priča Veroniki Harmendiji – da napusti školu i posveti se seoskim poslovima i čitanju knjiga iz biblioteke koju su stvorili njegovi roditelji. Mi, polaznici radionice kod Huana Stajna, podrazumevali smo da je vrstan konjanik. Ne znam zašto, s obzirom na to da ga nikad nismo videli da jaše. Zaista su sve pretpostavke koje smo mogli da satvorimo o Ruis-Taglu uslovljene ljubomorom ili možda zavišću. Ruis-Tagl bio je visok, vitak ali snažan, prelepih crta lica. Kako je rekao Bibijano O' Rajen, bio je to tip isuviše hladnih crta lica da bi bile prelepe. Ali to je Bibijano tvrdio, naravno, tek posle svega što se dogodilo, a to se ne računa. Zašto smo bili ljubomorni na Ruis-Tagla? Oblik množine je izlišan. Samo ja sam bio ljubomoran na njega. Mada je možda Bibijano

delio moju ljubomoru. Naravno da su razlog činile sestre Harmendija, jednojajčane bliznakinje i nesporne zvezde radionice poezije. Tako da smo Bibijano i ja ponekad sticali utisak da Stajn vodi radionicu isključivo u korist njih dve. U redu, bile su najbolje. Veronika i Anhelika Harmendija, nekih dana tako slične da ih je bilo nemoguće razlikovati, tako različite nekih drugih dana (a posebno nekih večeri) da su izgledale kao da se ne poznaju, ako ne i kao da mrze jedna drugu. Stajn ih je obožavao. Osim Ruis-Tagla, jedino on je u svakom trenutku znao ko je Veronika, a ko Anhelika. O njima dvema jedva mogu da pričam. Ponekad ih vidim, u košmarima. Bile su mojih godina, možda godinu dana starije, visoke, vitke, tamne puti i veoma duge crne kose, već prema ondašnjoj modi, ili mi se tako čini.

Sestre Harmendija su se gotovo odmah sprijateljile sa Ruis-Taglom. Ovaj se upisao kod Stajna '71. ili '72. Nikad ga nisam video ranije, ni na univerzitetu, niti bilo gde drugo. Stajn ga nije pitao odakle dolazi. Tražio mu je da pročita tri svoje pesme i rekao da nisu loše. (Stajn se otvoreno divio jedino pesmama sestara Harmendija.) I, Ruis-Tagl je ostao s nama. S početka smo slabo obraćali pažnju na njega. Međutim, uočili smo da su se sestre Harmendija sprijateljile s njim, pa smo se i mi zbližili sa Ruis-Taglom. Njegovo ranije držanje moglo se nazvati ljubaznom daljinom. I po ovome je ličio na Stajna: otvoreno blagonaklon, pun pažnje i finoće bio je jedino prema sestrama Harmendija. Nas ostale, kako sam rekao, tretirao je sa „ljubazne daljine“, naime pozdravljao nas je, osmehivao nam se, kada smo čitali stihove bio je diskretan i odmeren u kritičkom sudu, nikada nije branio sopstvene tekstove od naših napada (obično bismo ih masakrirali). Kada smo pričali s njim, slušao nas je sa nečim na šta se danas ne bih usudio da

obratim pažnju, a što nam ju je onomad privlačilo.

Razlike između Ruis-Tagla i ostatka društva bile su notorne. Mi smo koristili žargon ili nekakav marksističko-mandrakistički argo (većinom smo bili članovi MIR-a¹ ili trockističkih partija, iako mislim da je poneko bio angažovan u Socijalističkoj omladini, ili Komunističkoj partiji, ili u nekoj od stranaka katoličke levice), dok je Ruis-Tagl govorio španski. To je onaj španski nekih mesta u Čileu (mesta, pre u mentalnom nego u geografskom smislu), u kojima vreme kao da je stalo. Mi smo živeli kod roditelja (mi iz Konsepsiona), ili u jeftinim studentskim domovima. Ruis-Tagl je živio sam, blizu centra, u četvorosobnom stanu uvek spuštenih zavesa koji nikad nisam video, ali su mi o njemu, mnogo godina kasnije, pričali Bibijano i Debela Posadas. To što su mi pričali bilo je unapred obojeno prokletom legendom o Videru, a ionako ne znam da li bih u nju verovao ili je pripisao mašti bivšeg druga iz radionice. Mi nikada nismo imali novca (zabavno je sada upisati reč novac: sjaji kao oko u noći); Ruis-Taglu para nije falilo.

Šta mi je Bibijano rekao o Ruis-Taglovom domu? Pričao mi je pre svega o njegovoj ogoljenosti; uvek je imao utisak da je stan nekako pripremljen. Samo jednom je navratio sam. Prolazeći onuda odlučio je (takav je Bibijano) da pozove Ruis-Tagla u bioskop. Jedva ga je poznao i rešio je da ga pozove u bioskop. Davali su nešto Bergmanovo, ne sećam se šta. Bibijano je ranije nekoliko puta posetio Ruis-Tagla, uvek u društvu neke od sestara Harmendija, i u oba navrata poseta je bila na neki način očekivana. Prilikom poseta u društvu sestara Harmendija, Ruis-Taglov stan je Bibijanu delovao pripremljeno, spreman za gostinsko oko, isuviše gabaritan, sa prostorima kojima je, očigledno, nešto

---

1 *Movimiento Izquierdista Revolucionario* (Pokret revolucionarne levice).

nedostajalo. U pismu (sročenom mnogo godina kasnije) u kojem mi je to objasnio, Bibijano je rekao da se osećao kao Mia Farou u filmu *Rozmarina beba*, kad prvi put – u društvu Džona Kasavetesa – ulazi u susedovu kuću. Nešto je nedostajalo. Ono što je nedostajalo u kući Polanskovog filma bile su slike, oprezno skinute sa zidova da ne bi uplašile Miju i Kasavetesa. U Ruis-Taglovom domu nedostajalo je pak nešto neodredivo (ili nešto što je Bibijano, godinama kasnije i već iniciran u priču ili u njen deo, imenovao neodredivim, ali nekako prisutnim, opipljivim), kao da je domaćin izbrisao cele delove stana. Ili kao da je iz Meke, pa se prilagođavao vidokrugu očekivanja i svojstvima svakog gosta. Ovaj je utisak zaokružen Bibijanovom samostalnom posetom Ruis-Tagla. Ruis-Tagl ga, očigledno, nije očekivao. Nije mu baš odmah otvorio. Kada je to učinio, kao da nije prepoznao Bibijana, mada mi ovaj tvrdi da mu je Ruis-Tagl otvorio vrata sa osmehom koji ni na trenutak nije skidao s lica. Nije bilo mnogo osvetljeno, s čim se i Bibijano slaže, tako da ne znam koliko se u pismu moj prijatelj držao istine. U svakom slučaju, Ruis-Tagl je otvorio i posle uglavnom neusaglašenog ukrštanja reči (trebalo mu je vremena da shvati da je Bibijano banuo da bi ga zvao u bioskop), ponovo zatvorio vrata ali ne pre no što mu je rekao da malo sačeka. Ubrzo zatim je još jednom otvorio i stvarno ga pozvao da uđe. Dom je bio u polutami. Bilo je nekog neugodnog mirisa, kao da je Ruis-Tagl prethodne noći pripremao jaku, odveć masnu i začinjenu hranu. Bibijanu se nakratko učinilo da čuje zvuk iz jedne od soba i pomislio je da je Ruis-Tagl sa nekom ribom. Baš onda kad bi se Bibijano izvinio i otišao, Ruis-Tagl ga je pitao koji film hoće da gleda. Bibijano je rekao „neki Bergmanov, u Teatru Lautaro”. Ruis-Tagl se vratio onom osmehu koji je Bibijanu

delovao enigmatično, a koji sam ja nalazio samodovoljnim, ako ne i eksplicitno preteranim. Izvinio se, rekao da je već zakazao sastanak sa Veronikom Harmendija a uz to, dodao je, Bergman mu se ne dopada. Tada je Bibijano bio siguran da je u kući još neko, neko nepomičan ko osluškuje njegov razgovor sa Ruis-Taglom. Pomislio je da je to upravo Veronika, budući da ju je Ruis-Tagl imenovao, protivno uglavnom svojstvenoj diskreciji. Ali što se više trudio, Bibijano nije mogao da zamisli našu pesnikinju u sličnim okolnostima. Ni Veronika ni Anhelika Harmendija nisu bile od onih što prisluškuju iza vrata. Ko je onda bio tamo? Bibijano ne zna. Jedino što je u tom trenutku možda znao bilo je da želi da ode, da se oprostí od Ruis-Tagla i da se više nikad ne vrati u taj goli i krvavi stan. Tim rečima. Mada, tako kako ga opisuje, teško da je stan mogao da bude besprekornije sređen: čistih zidova, knjiga složenih u metalnu policu, fotelja pokrivenih sa dva južnjačka ponča. Na drvenoj klupici bila je Ruis-Taglova *lajka*, koju je jednog popodneva iskoristio da nas privoli da napravi fotografije svih članova radionice. Kuhinja, koju je Bibijano video kroz pritvorena vrata, izgledala je normalno, ništa od gomila prljavog posuđa svojstvenih kući studenta-samca. (Ali, Ruis-Tagl *nije* bio student.) Najzad, nije bilo ničega iole atipičnog, ako ne računamo buku koja je, ako hoćete, lako mogla da dopire i iz susednog stana. Dok je Ruis-Tagl govorio, navodno *nije* želeo da Bibijano ode; sudeći po Bibijanovim rečima, pričao je upravo da bi ga zadržao. Taj utisak, lišen iole pouzdanije podloge, doprineo je da nervoza mog prijatelja, po njemu samom sudeći, postane nepodnošljiva. Najzanimljivije je što je Ruis-Tagl izgledao kao da zapravo uživa: mogavši da uvidi da je Bibijano sve bleđi i uznojeniji, nastavio je da priča (pretpostavljam,

o Bergmanu) osmehujući se. Stan je i dalje bio uokviren tišinom, što su Ruis-Taglove reči samo podvlačile, pošto ni na trenutak nisu ugrozile tišinu.

O čemu je pričao, pita se Bibijano. Bilo bi važno, navodi u pismu, da se prisetim toga, ali je sve manje moguće što se više trudim. Sigurno je da je Bibijano izdržao najviše što je mogao, a onda rekao doviđenja, na pre svega osoran način, i izašao. Neposredno pre no što će se domoći ulice, na stepenicama je sreo Veroniku Harmendiju. Pitala ga je da li mu se nešto dogodilo. Šta bi mi se dogodilo?, rekao je Bibijano. Ne znam ja, rekla je Veronika, ali si beo kao papir. Zaboraviti nikada neću te reči, veli Bibijano u pismu: *beo kao list papira*. A lice Veronike Harmendije? Lice zaljubljene žene.

Tužno je priznati, ali tako je bilo. Veronika je bila zaljubljena u Ruis-Tagla. Čak je moguće da je i Anhelika bila zaljubljena u njega. Jednom smo, a dosta je vremena prošlo, Bibijano i ja razgovarali o tome. Pretpostavljam da nas je bolelo što ni jedna od sestara nije bila zaljubljena u nas, pa ni zainteresovana. Bibijanu se dopadala Veronika. Meni se dopadala Anhelika. Nismo se usudili ni da im pomenemo da smo zainteresovani, mada mislim da je to bilo očigledno. Po tome se nismo razlikovali od drugih polaznika radionice poezije; svi su se – ko više, ko manje – zaljubili u sestre Harmendija. A njih su, ili bar jednu od njih, plenile neobične čari pesnika-autodidakta.

Jeste, autodidakt, ali željan da nauči, kako smo Bibijano i ja shvatili videvši ga u radionici za poeziju Dijega Sota. Bila je to druga radionica na Univerzitetu Konsepsiona, koja je po etici i da kažemo estetiци bila konkurentska radionici Huana Stajna, kažimo tako, mada su Stajn i Soto bili ono što se tada zvalo, a pretpostavljam da se još uvek naziva, braća

po duši. Sotova radionica nalazila se, ne znam zbog čega, na Medicinskom fakultetu, u slabo proветриenoj i oskudno nameštеноj sobi, odvojenoj tek hodničičem od amfiteatra u kojem su studenti secirali leševe na časovima anatomije. Razume se da je amfiteatar mirisao na formol. I hodnik je povremeno mirisao na formol. I soba je mirisala na formol nekih večeri, pošto je Sotova radionica bila otvorena od osam do deset, a što se obično protezalo do ponoći. Badava smo se trudili da prikrijemo vonj pripaljujući cigaretu na cigaretu. Polaznici Stajnovе radionice nisu išli u Sotovu i obratno, što nije važiло jedino za Bibijana i mene, koji smo zapravo nadoknađivali hronična odsustva sa časova odlascima ne samo u radionice nego i na književne večeri i kulturne i političke skupove u gradu. Tako da je videti Ruis-Tagla i tamo, bilo iznenađenje. Njegovo držanje bilo je manje-više ono iz Stajnovе radionice. Pažljivo je slušao, njegove kritike bile su razborite, kratke i uvek izrečene u ljubaznom i ugliđenom tonu, čitao je radove sa distancom i ravnodušno i nemo prihvatao čak i najnepovoljnije komentare, kao da pesme koje su podvrgnute našoj kritici nisu *njegove*. Nije to nešto što smo приметili samo Bibijano i ja; jedne noći Dijego Soto mu je rekao da piše sa distancom i hladnoćom. Ne liče na tvoje pesme, rekao mu je. Ruis-Tagl je to priznao bez traga ganuća u glasu. Tražim, odgovorio mu je.

U radionici na Medicinskom fakultetu Ruis-Tagl je upoznao Karmen Viljagran, s kojom se sprijateljio. Karmen je bila dobra pesnikinja, mada ne kao sestre Harmendija. (Najbolji autori ili najbolje najave autora mogle su se naći u radionici Huana Stajna.) Takođe je upoznao Martu Posadas – nadimak: Debela Posadas – i sprijateljio se s njom, jedinim studentom medicine u radionici na

Medicinskom fakultetu, jednom veoma belom, debelom i tužnom devojkom koja je pisala pesme u prozi i čiji je istinski san, barem u ono vreme, bio da postane neka vrsta Marte Harneker književne kritike.

S muškarcima se Ruis-Tagl nije upuštao u prijateljstva. Bibijana i mene pozdravljao je korektno ali bez najmanjeg znaka prisnosti, iako smo između Stajнове i Sotove radionice zajedno provodili osam do devet sati sedmično. Izgledalo je da ga *muškarci* nimalo ne zanimaju. Živeo je sam, u njegovom domu je (sudeći po Bibijanu) bilo nečeg neobičnog, oskudevao je u detinjastoj obesti s kakvom su ostali pesnici obično nosili vlastita dela, bio je prijatelj ne samo najdivnijih devojaka mog vremena (sestara Harmendija), već je osvojio i dve žene iz radionice Dijega Sota. Rečju, bio je meta zavisti Bibijana O' Rajana, kao i meta moje zavisti.

I niko ga nije poznao.

Huan Stajn i Dijego Soto, koji su za mene i Bibijana bili najinteligentniji ljudi u Konsepsionu, nisu ništa razumeli što se tiče Ruis-Tagla. Kao ni sestre Harmendija; naprotiv, Anhelika je dvaput preda mnom veličala njegove vrline: ozbiljan, metodičan, sređenih misli, izrazito spreman da sluša druge. Bibijano i ja smo ga mrzeli, a da ništa o njemu ni sami još nismo shvatali. Samo je Debela Posadas snimila nešto od onog što je kuvalo u Ruis-Taglu. Sećam se večeri kada smo razgovarali. Posle bioskopa smo seli u restoran u centru grada. Bibijano je nosio fasciklu sa radovima polaznika Stajnovе i Sotove radionice od kojih je nameravao da sačini svoju jedanaestu neobjavljenu antologiju mladih pesnika Konsepsiona. Debela Posadas i ja smo radozno osmatrali papire. Koga ćeš da uvrstiš?, pitao sam znajući da sam jedan od izabranih. (U suprotnom, moje prijateljstvo sa Bibijanom bi se verovatno do sutra okončalo.) Tebe,

rekao je Bibijano, Marticu (Debelu), naravno Veroniku i Anheliku, Karmen, zatim je pomenuo dva pesnika, jednog iz Stajnovce i drugog iz Sotove radionice, da bi završio sa Ruis-Taglom. Sećam se da je Debela ćutala neko vreme dok su joj prsti (umrljani mastilom, prljavih noktiju, što je delovalo neobično na nekom ko studira medicinu, iako je Debela pričala o studijama tako iznemoglo da biste bez sumnje zaključili da nikad neće diplomirati) skakutali po papirima da bi probrali tri šljafne Ruis-Taglove poezije. Njega nemoj da uvrstiš, rekla je odjednom. Ruis-Tagla?, pitao sam u neverici s obzirom na to da je Debela bila njegova privrženica obožavateljka. Suprotno meni, Bibijano nije rekao ništa. Tri Ruis-Taglove pesme bile su kratke, svaka do deset stihova: jedna je govorila o nekom pejzažu, opisivala je neki pejzaž, drveće, zemljanu stazu, kuću udaljenu od staze, drvene ograde, brežuljke, oblake; po Bibijanu bila je „veoma japanska”; po mom mišljenju bila je kao da ju je napisao Horhe Tejljer¹ pošto bi pretrpeo potres mozga. Druga pesma govorila je o vazduhu (njen naslov bio je *Vazduh*) koji se provlačio kroz sponne izvesne kamene kuće. (Po tome je bila kao da je Tejljer izgubio moć govora a ostao uporan, što me u to doba ne bi čudilo pošto je već onda, '73, bar polovina Tejljerovih kurvinih sinova izgubila moć govora ali ostala jednako uporna.) Poslednju sam potpuno zaboravio. Sećam se samo da se u toj pesmi u jednom trenutku, bez nekog rezona (ili se meni tako činilo), odnekud pojavio nož.

Zašto misliš da ne treba da ga uvrstim?, pitao je Bibijano ispruživši nadlakticu preko stola i oslonivši glavu o nju, kao da je nadlaktica jastuk a sto – krevet njegove spavaće

1 Horhe Tejljer (1935–1996), uticajan čileanski pesnik. U svojim pesmama, između ostalog, opisivao je mitski Jug i prizivao dečaštvo i izgubljeni Raj kroz slike prirode, imanja i sl.

sobe. Mislio sam da ste prijatelji, rekao sam. I jesmo, rekla je Debela, ali ga svejedno ne bih uvrstila. Zašto?, rekao je Bibijano. Debela je slegla ramenima. Kao da pesme nisu njegove, rekla je zatim, ne znam jesam li objasnila. Objasni, rekao je Bibijano. Debela me je pogledala u oči (sedeo sam joj nasuprot, a Bibijano, koji je sedeo pored nje, izgledao je kao da je zaspao) i rekla: Alberto je dobar pesnik, ali još nije eksplodirao. Hoćeš da kažeš da je nevin?, pitao je Bibijano, ali ni Debela ni ja nismo obratili pažnju na njega. Jesi li čitala druge njegove stvari?, želeo sam da znam. Šta piše i kako piše? Debela se nasmejala iz dubine duše, kao da ni sama nije verovala u ono šta će nam reći. Alberto će, rekla je, da izazove prevrat u čileanskoj poeziji. Ali jesi li nešto čitala ili govoriš po intuiciji? Debela je napravila neki zvuk noseom i nastavila da ćuti. Jednom sam, iznenada je rekla, otišla kod njega. Nismo rekli ništa ali sam video kako je Bibijano, prostrt preko stola, nežno posmatra. Nije se nadao poseti, napomenula je Debela. Znam šta hoćeš da kažeš, rekao je Bibijano. Alberto mi se poverio, reče Debela. Ne mogu da zamislim Ruis-Tagla kako se poverava, rekao je Bibijano. Svi misle da je zaljubljen u Veroniku Harmendiju, rekla je Debela, ali to nije tačno. To ti je rekao on?, pitao je Bibijano. Debela se nasmejala kao da skriva veliku tajnu. Ne dopada mi se ova žena, sećam se da sam tada pomislio. Biće da je talentovana, inteligentna, dobar prijatelj, ali mi se ne dopada. Ne, to mi nije rekao on, rekla je Debela, iako mi govori stvari koje ne priča drugim ljudima. Hoćeš da kažeš, drugim ženama, rekao je Bibijano. Tako je, drugim ženama, rekla je Debela. A šta ti govori? Debela je promislila trenutak pre odgovora. Pa, o novoj poeziji, o čemu bi drugo. O onoj koju lično misli da piše?, rekao je Bibijano sa skepsom. O onoj koju će

lično da *uradi*, rekla je Debela. A znate li zašto sam tako sigurna? Zbog njegove volje. Neki trenutak je počekala da je pitamo još nešto. Ima čeličnu volju, rekla je, nešto o čemu vi nemate pojma. Bilo je kasno. Bibijano je pogledao Martu i ustao da plati. Ako toliko veruješ u njega, zašto ne želiš da ga Bibijano uvrsti u antologiju?, pitao sam. Stavili smo široke i tople šalove ispod kragne (nikada više nisam nosio tako zamašne šalove kao tada) i kročili na studen ulice. Jer pesme *nisu* njegove, rekla je Debela. A kako znaš?, pitao sam razdraženo. Jer poznajem ljude, rekla je Debela tužnim glasom, osmatrajući pustu ulicu. To mi se učinilo vrhuncem nadmenog nagađanja. Bibijano je izašao za nama. Martice, rekao je, siguran sam u jako malo stvari, jedna od njih je da Ruis-Tagl neće izazvati nikakvu revoluciju u čileanskoj poeziji. Pa, rekao bih da čak nije ni levičar, dodao sam. Debela mi je, nenadano, dala za pravo. Ne, nije levičar, prihvatila je sve tužnijim glasom. Na trenutak sam pomislio da će da se rasplače i pokušao sam da promenim temu. Bibijano se nasmejao. Sa prijateljima poput tebe, Martice, čoveku ne trebaju neprijatelji. Naravno da se šalio ali Debela ga nije shvatila tako i htela je odmah da ode. Otpratili smo je do kuće. Vozeći se autobusom, razgovarali smo o filmu koji smo gledali, kao i o političkim prilikama. Pre nego što smo se oprostili, pogledala nas je odlučno i rekla da mora da traži da joj obećamo nešto. Šta?, pitao je Bibijano. Nikada nemojte da prenesete Albertu ništa od ovog o čemu smo pričali. U redu, rekao je Bibijano, dogovoreno, nećemo mu reći da si tražila da ga isključim iz antologije. Čak je niko neće ni objaviti, rekla je Marta. Vrlo moguće, rekao je Bibijano. Hvala, Vivi, rekla je Debela (jedino ona je tako zvala Bibijana) i poljubila ga u obraz. Ništa mu nećemo reći, kunem se, rekoh. Hvala, hvala, hvala,

rekla je Debela. Pomislio sam da se zajebava. Nemojte ništa da kažete ni Veroniki, rekla je, mogla bi da prenese Albertu a onda, znate već. Ne, nećemo da joj kažemo. Ostaje između nas troje, rekla je Debela, dogovoreno? Dogovoreno, rekli smo. Debela nam je konačno okrenula leđa, otvorila ulazna vrata svoje zgrade i videli smo je kako se smešta u lift. Pre nego što će iščeznuti, pozdravila nas je poslednji put rukom. Kakva posebna žena, reče Bibijano. Ja sam se nasmejao. Kući smo se vratili peške – Bibijano u pansion u kojem je živeo, a ja u kuću roditelja. Čileanska poezija, rekao je Bibijano te večeri, promeniće se onda kad budemo valjano pročitali Enrikea Lina, pre toga ne. Dakle, u dalekoj budućnosti.

Za nekoliko dana došlo je do vojnog puča i opšteg rasula.

Jedne noći sam bez nekog posebnog povoda pozvao telefonom sestre Harmendija, tek da vidim kako su. Odlazimo, rekla je Veronika. Sa zebnjom u stomaku pitao sam kada. Sutra. Uprkos policijskom satu, insistirao sam da ih vidim. Stan u kojem su dve sestre živele same nije se nalazio isuviše daleko od moje kuće, a uz to nije bio prvi put da zakačim policijski sat. Kada sam stigao, bilo je deset uveče. Na moje iznenađenje, Harmendije su čitale i pile čaj (pretpostavljam da sam očekivao da ih vidim okružene haosom prtljaga i planova za beg). Rekle su mi da idu, ali ne u inostranstvo nego u Nasimjento, mesto nedaleko od Konsepsiona, u porodičnu kuću. Kakvo olakšanje, reko, mislio sam da ćete u Švedsku ili nešto slično. Ništa bolje ne bih mogla da poželim, rekla mi je Veronika. Onda smo pričali o prijateljima koje dugo nismo videli, praveći pretpostavke tipične za te trenutke, ko od njih je sigurno zatvoren, ko je možda u ilegali, za kim se vodi potraga. Harmendije se nisu plašile (nisu imale zašto, bile su samo

studentkinje, a njihova veza sa onima koji su tada važili za „ekstremiste“ svodila se na lično prijateljstvo sa nekoliko aktivista, pre svega pojedinih sa Fakulteta sociologije), ali će da odu u Nasimjento jer je Konsepsion postao nemoguć, kao i pošto su se uvek, priznale su, vraćale u roditeljsku kuću kad bi izvesna ružnoća i brutalnost „stvarnog života“ postajale odveć neprijatne. U tom slučaju, morate da idete odmah, rekao sam im, jer mi se čini da ulazimo u svetski šampionat ružnoće i brutalnosti. Nasmejale su se i tražile da idem. Po svaku cenu sam hteo da ostanem još malo. Pamtim to veče kao jedno od najsrećnijih u životu. U jedan posle ponoći Veronika mi je rekla da je bolje da ostanem da spavam kod njih. Nijedno ne beše večeralo, te smo svo troje otišli u kuhinju i spremili jaja sa lukom, umesili hleb i skuvali čaj. Najednom sam se osetio srećan, neizmerno srećan, spreman da učinim bilo šta, iako sam znao da je sve ono u šta sam verovao zauvek srušeno i da je mnogo ljudi, među njima i neki moji prijatelji, progonjeno i mučeno. Ali poželeo sam da pevam i da igram i loše vesti (ili tumačenje loših vesti) su samo dodavale cepanice u vatru moje radosti, ako mi se dopusti taj izraz, jer kičerskiji ne može biti, ali oslikava stanje moje duše i čak bih se usudio da ustvrdim da oslikava i stanje duše sestara Harmendija, kao i mnogih koji su septembra 1973. imali dvadeset godina ili čak manje.

U pet ujutro sam zaspao na sofi. Anhelika me je probudila u devet. Doručkovali smo ćuteći, u kuhinji. Oko podneva su stavile nekoliko kofera u auto, *sitronetu* iz 1968. boje zelenog limuna, i otišle u Nasimjento. Nikada više ih nisam video.

Bliznakinje su ostale bez roditelja pre no što su napunile petnaest godina. Jednom sam video fotografiju

tog slikarskog bračnog para koji je, mislim, stradao u saobraćajnom udesu: on je bio tamnokos i suvonjav, velikih štrčćih jagodica i tužnog i smetenog izraza lica kakav imaju samo muškarci rođeni na jugu Bio–Bia¹; ona, rastom viša od njega, ili je tako izgledala; debeljuškasta, slatkog osmeha kakav je obično skopčan sa poverenjem.

Kada su stradali, sestrama je ostala njihova trospratna, drveno-kamena kuća u Nasimjentu i zemljišta nadomak Mulćena koja su im omogućavala da žive bez stiske. Kuća je bila izvan naselja i imala je tri sprata, na poslednjem je bila velika, umansardžena soba koja je služila za atelje. Sestre Harmendija su često pričale o roditeljima (po njima je Hulijan Harmendija bio jedan od najboljih slikara generacije, mada nikad i nigde nisam čuo za njega) i nije bilo neobično naići u njihovim pesmama na slikare izgubljene na jugu Čilea, koji su se upustili u kakvo očajničko delo i kakvu očajničku ljubav. Da li je Hulijan Harmendija očajnički voleo Mariju Ojarsun? Kada se setim fotografije, teško je da u to poverujem. Ali nije mi teško da poverujem da je šezdesetih godina u Čileu bilo ljudi koji su voleli druge ljude. Mada mi to izgleda neobično. To mi izgleda kao film izgubljen na zaboravljenoj polici ogromne kolekcije filmova. Ali u njegovo postojanje sam siguran.

Ostatak priče će se, u osnovi, uzgajati na pretpostavkama. Sestre Harmendija otišle su u Nasimjento, u veliku kuću izvan naselja, u kojoj su živele jedino njihova tetka, izvesna Ema Ojarsun, starija sestra njihove pokojne majke, i starica koja je održavala kuću, zvana Amalija Maluenda.

Otišle su, dakle, u Nasimjento i izolovale se u kući,

---

1 Jedna od 16 glavnih čileanskih administrativnih jedinica, čiji je glavni grad Konsepsion.

i jednog dana, recimo kroz dve ili četiri nedelje (iako ne verujem da je prošlo toliko vremena), pojavljuje se Alberto Ruis-Tagl.

Moralo je da bude tako. Za smrkavanja, jednog od onih krepkih ali u isto vreme melanholičnih, južnjačkih smrkavanja, na zemljanoj stazi pojavljuje se automobil koji sestre Harmendija ne čuju jer sviraju klavir ili su u povrtnjaku ili unose cepanice u stražnji deo kuće, zajedno sa tetkom i sa kućnom pomoćnicom. Neko dugo kuca na vrata. Kućna pomoćnica otvara i vidi Ruis-Tagla, koji pita za sestre Harmendija. Služavka ga ne pušta unutra i kaže da će da zove devojke. Ruis-Tagl strpljivo čeka u vrbovoj fotelji na prostranoj verandi. Videvši ga, sestre Harmendija ga srdačno pozdravljaju i grde kućnu pomoćnicu što ga nije pustila da uđe. Prvih pola sata, progone Ruis-Tagla pitanjima. Tetki se, svakako, čini kao simpatičan i zgodan mladić finih manira. Sestre Harmendija su srećne. Ruis-Tagl je, naravno, pozvan da jede i u njegovu čast spremaju prikladnu večeru. Ne želim da zamislim šta su mogli da jedu. Možda kolač od kukuruza, možda empanadu¹, ali ne, svakako su jeli nešto drugo. Naravno, pozivaju ga i da prenoći. Ruis-Tagl jednostavno prihvata. Posle večere ostaju za stolom do kasnih večernjih sati, sestre Harmendija čitaju poeziju pred ushićenom tetkom i zavereničkim ćutanjem Ruis-Tagla. On ne čita ništa, izvinjava se i kaže da bi među tolikim pesmama njegove bile čist višak, tetka insistira, molim vas Alberto, pročitajte nam nešto svoje, ali on je postojan, veli da je na pragu da završi novu poeziju, da dok je ne zaokruži i koriguje ne može da je pusti ni da struji, osmehuje se, sleže ramenima, kaže da ne, žao mi je, ne, ne, ne, a sestre Harmendija odobravaju, tetka ne

---

1 Pogačica punjena mesnim nadevom i specifičnim začinima.

budi dosadna, *misle* da razumeju, nevinašca, ne razumeju ništa („nova čileanska poezija“ je tek na pragu rađanja), ali *misle* da razumeju i čitaju sopstvene pesme, svoje izvrsne pesme pred blaženim Ruis-Taglom (koji sigurno zatvara oči da bolje čuje) i, pokatkad, pred mrzovoljom tetke, Anhelika, kako možeš da pišeš takvu glupost ili Veronika, dete, nisam razumela ništa, Alberto, imate li šta protiv da mi objasnite šta znači ona metafora?, a pažljivi Ruis-Tagl priča o znaku i označenom, o Džojosu Mansuru, Silviji Plat, Alehandri Pisarnik (iako sestre Harmendija kažu ne, ne sviđa nam se Pisarnikova, želeći zapravo da kažu da *ne pišu* kao Pisarnikova), i dok tetka sluša klimajući glavom, Ruis-Tagl već priča o Violeti i Nikanoru Pari (upoznala sam Violetu u njenom šatoru, kaže sirota Ema Ojarsun), a onda i o Enrikeu Linu i urbanoj poeziji, a da su sestre Harmendija pažljivije, primetile bi ironični odsjaj u Ruis-Taglovom oku, urbana poezija, daću vam ja urbanu poeziju, i na kraju, već odlučno, govori o Horheu Kaseresu, čileanskom nadrealisti koji je umro 1949. Sa dvadeset šest godina.

I tada sestre Harmendija ustaju, ili to čini samo Veronika, i pretura po velikoj roditeljskoj biblioteci i vraća se sa Kaseresovom knjigom *Putem velike polarne piramide*, objavljenom kada je pesnik imao samo dvadeset godina; sestre Harmendija, možda samo Anhelika, jednom su pričale o ponovnom objavljivanju Kaseresovih sabranih dela, za našu generaciju bio je jedan od mitova, tako da ne čudi što ga je Ruis-Tagl pomenuo (iako Kaseresova poezija nema veze s poezijom sestara Harmendija; Violetina i Nikanorova da, ali Kaseresova ne). Pominje i En Sekston, Elizabet Bišop i Denis Levertov (pesnikinje koje su sestre Harmendija volele i koje su jednom prevele i pročitale u radionici na očigledno zadovoljstvo Huana Stajna) a onda

se svi smeju tetki koja ne razume ništa, i jedu domaći kolač i sviraju gitaru i neko primeti kućnu pomoćnicu koja ih osmatra s nogu, iz tamnog dela hodnika, ali ne usudi se da uđe, i tetka joj kaže samo dođi, Amalija, ne budi prosta, i služavka, privučena muzikom i veseljem, napravi dva koraka, ali nijednog više, i padne noć i fajront.

Kroz nekoliko sati, Alberto Ruis-Tagl, iako bih trebao da počnem da ga zovem Karlos Vider, ustaje.

Svi spavaju. On je, možda, spavao sa Veronikom Harmendija. Nije ni važno. (Hoću da kažem: više nije, iako je tada, na našu nesreću, bilo važno.) Nesporno je da Karlos Vider ustaje sa sigurnošću mesečara i šparta kućom u tišini. Traži tetkinu sobu. Njegova sena preprečuje hodnike u kojima su okačene slike Hulijana Harmendije i Marije Ojarsun, zajedno sa srebrom i domaćom grnčarijom. (Mislim da je Nasimjento slavan po grnčariji, glini.) U svakom slučaju, Vider veoma tiho otvara vrata. Naposletku nalazi tetkinu sobu, na prvom spratu, pored kuhinje. Naspram nje je, svakako, soba kućne pomoćnice. Baš kada sklizne u sobu, čuje zvuk automobila koji se približava kući. Vider se osmehne i požuri. Jednim potezom se obrete pored domaćice. U desnoj ruci drži kuku. Ema Ojarsun spokojno spava. Vider ščepa njen jastuk i pokriva joj glavu. Odmah zatim: samo jednim zasekom, otvori joj grkljan. U tom trenutku automobil se parkira ispred kuće. Vider je već izvan sobe i ulazi u sobu kućne pomoćnice. Ali krevet je prazan. Vider na trenutak ne zna šta da učini: na trenutak bi najradije izudarao krevet, rasturio staru drvenu komodu u kojoj je nagomilana roba Amalije Maluende. Ali samo na trenutak. Malo zatim je na vratima, normalno diše, i otvara četvorici pristiglih mladića. Pozdravljaju ga pokretom glave (koji znači poštovanje) i bestidno osmatraju unutrašnjost

u polutama, ćilime, zavese, kao da od prvog trenutka procenjuju najprikladnije skrovište. Ali nisu oni ti koji će da se sakriju. Oni traže one koji su se sakrili.

I za njima ulazi noć u kuću sestara Harmendija. I kroz petnaest minuta, možda deset, kad odlaze, noć ponovo izlazi, odjednom, ulazi noć, izlazi noć, stvarna i hitra. I nikada neće biti pronađena tela, ili da, ima jedno telo, samo jedno telo koje će se pojaviti mnogo godina kasnije u nekoj zajedničkoj grobnici, ostaci Anhelike Harmendije, moje obožavane, moje jedinstvene Anhelike Harmendije, ali ostaci samo njenog tela, kao dokaz da je Karlos Vider ipak samo čovek a ne bog.

